

**SURXONDARYO VILOYATINI INNOVATSION AGROSANOAT ZONASIGA
AYLANTIRISH ORQALI EKSPORTBOP MAHSULOTLAR ISHLAB
CHIQRISHNI RAG‘BATLANTIRISH MEXANIZMLARI**

Karimov Dilshadbek Abdumalikovich

Annotatsiya

Maqolada Surxondaryo viloyatida qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari eksportini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha amaldagi 30 ta mexanizm tizimlashtirilgan va ularni amalga oshirishdagi 11 ta tizimli muammo aniqlangan. Muammolarni bartaraf etish uchun eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirishning besh bosqichli modeli taklif etilgan: mahsulot turlarini ilmiy asoslash, innovatsion texnologiyalar strategiyasi, investitsiya loyihalari, rag‘batlantirish vositalari va xavf-xatarlarni boshqarish. Model asosida viloyatni “maxsus innovatsion agrosanoat zonasi”ga aylantirish, umumiy hajmi 700 mln. dollardan ortiq maxsus eksportni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasini tashkil etish hamda undan eksportchilarga 10 yil muddatga, 3 yillik imtiyozli davr bilan kredit ajratish taklif qilingan.

Kalit so‘zlar: eksportni rag‘batlantirish, innovatsion agrosanoat zonasi, eksportni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi, imtiyozli kredit, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, Surxondaryo viloyati.

Аннотация

В статье систематизированы действующие механизмы поддержки экспорта сельскохозяйственной и пищевой продукции Сурхандарьинской области, выявлены системные проблемы и предложена пятиэтапная модель стимулирования экспорта, включающая создание специальной инновационной агропромышленной зоны и фонда поддержки экспорта.

Ключевые слова: стимулирование экспорта, инновационная агропромышленная зона, фонд поддержки экспорта, Сурхандарьинская область.

Abstract

The article systematizes existing mechanisms supporting agricultural and food exports of Surkhandarya region, identifies systemic problems and proposes a five-stage export promotion model, including a special innovative agro-industrial zone and an export support fund.

Keywords: export promotion, innovative agro-industrial zone, export support fund, Surkhandarya region.

Kirish

Agrar hududlar uchun eksport salohiyatini oshirish nafaqat valyuta tushumi, balki qishloq aholisi daromadlari va bandligini ta'minlashning asosiy yo'lidir. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida qishloq xo'jaligi eksportini yiliga 10 mlrd. dollarga yetkazish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash darajasini 25 foizdan oshirish va har bir gektardan olinadigan o'rtacha daromadni 5 ming dollarga yetkazish maqsad qilingan.

Surxondaryo viloyati bu maqsadlarga erishish uchun qulay tabiiy shart-sharoitga ega: yuqori termik resurslar, yil davomida 3–4 marta hosil olish imkoniyati, subtropik mevalar yetishtirish uchun noyob agroiklim. Shunga qaramay, viloyat eksporti 2024-yilda 217,8 mln. dollarni tashkil etdi va 2017–2024-yillarda atigi 1,4 barobar o'sdi. Eksport tarkibida meva-sabzavotlar asosan qayta ishlanmagan holda sotiladi: meva-sabzavotni qayta ishlash darajasi 7,0 foiz, go'shtniki 0,5 foiz, sutniki 9,0 foiz.

So'nggi yillarda eksportni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ko'plab me'yoriy hujjatlar qabul qilindi, biroq ularning natijadorligi kutilgan darajada emas. Viloyatni kompleks rivojlantirishga oid ilgari qabul qilingan dastur va strategiyalarda belgilangan chora-tadbirlarning bir qismi, xususan moliyaviy manba yo'qligi sababli, o'z vaqtida bajarilmagan.

Maqolaning maqsadi – amaldagi eksportni rag'batlantirish mexanizmlarini tizimlashtirish, ulardagi muammolarni aniqlash va Surxondaryo viloyati uchun yaxlit rag'batlantirish modelini ilmiy asoslashdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Eksportni davlat tomonidan rag'batlantirish nazariyasida bevosita va bilvosita vositalar farqlanadi. Bevosita vositalarga subsidiyalar, grantlar, imtiyozli kreditlar va davlat kafolatlari, bilvositalarga esa soliq, bojxona, valyuta va pul-kredit siyosati kiradi. A.Sh.Axmaduyev davlat tomonidan tartibga solish mexanizmining ta'sir darajasi va shakllari obyektiv sharoit va muammolarning jiddiyligiga qarab o'zgarishi kerakligini ta'kidlaydi. Yu.A.Tesalkina mintaqaviy salohiyatni oshirish vositalarini hududning resurs va tashkiliy imkoniyatlariga moslashtirish zarurligini asoslaydi.

Xorijiy amaliyotda eksport kreditlash agentliklari, eksport kreditlarini sug'urtalash, xorijda savdo uylari va tarmoq klasterlari keng qo'llaniladi. Maxsus iqtisodiy zonalar esa soliq va bojxona imtiyozlarini muayyan hududda jamlash orqali investorlarni jalb etish vositasi sifatida qaraladi; M.K.Rashidov erkin iqtisodiy hududlarning hudud rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilgan.

O'zbekistonda eksport salohiyatini mintaqaviy baholash R.N.Rahmonov, bojxona vositalari Q.Q.Raxmonov, mintaqalar raqobatbardoshligi Sh.X.Nazarov va F.T.Egamberdiev ishlarida o'rganilgan. Biroq bu tadqiqotlarda rag'batlantirish mexanizmlari alohida-alohida ko'rib chiqiladi. Agrar viloyat misolida ilmiy asoslash, texnologiya, investitsiya,

rag‘batlantirish va xavf-xatarlarni boshqarishni yagona tizimga birlashtiruvchi model ishlab chiqilmagan.

Metodologiya

Tadqiqot uch bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda 2022–2024-yillarda qabul qilingan Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda Prezident videoselektor topshiriqlaridagi eksportni qo‘llab-quvvatlash vositalari kontent-tahlil usulida o‘rganilib, 30 ta mexanizm aniqlandi va maqsadiga ko‘ra guruhlandi. Ikkinchi bosqichda ushbu mexanizmlarning Surxondaryo viloyatida qo‘llanilishi viloyat va tuman hokimliklari xodimlari, eksportchi tadbirkorlar bilan suhbatlar orqali baholanib, tizimli muammolar ajratildi. Uchinchi bosqichda xorij tajribasi va mahalliy holat tizimli yondashuv asosida umumlashtirilib, rag‘batlantirish modeli va uning moliyaviy manbalari ishlab chiqildi.

Model tumanlar kesimidagi tabiiy afzalliklar va 2030-yilgacha bo‘lgan maqsadli prognoz parametrlari bilan bog‘landi. Ma‘lumotlar bazasini Milliy statistika qo‘mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi va hokimligi ma‘lumotlari tashkil etadi.

Tahlil va natijalar

Amaldagi mexanizmlar tizimi. Tahlil qilingan hujjatlarda Surxondaryo viloyati eksportchilariga taalluqli 30 ta qo‘llab-quvvatlash mexanizmi aniqlandi. Ularni maqsadiga ko‘ra oltita guruhga ajratish mumkin (1-jadval).

1-jadval. Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat eksportini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining guruhlanishi

Guruh	Mexanizmlar soni	Asosiy mexanizmlar	Asos bo‘lgan hujjat
Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash	6	Yetishtirish, saqlash, qayta ishlash va eksport xarajatlariga 3 yilgacha imtiyozli kredit; yosh tadbirkorlarga 10 yilga kredit; issiqxonalar lizingi; mehmonxonalar uchun subsidiya	PQ-146, PQ-400, 218-son qaror
Tashqi bozorga chiqish	6	Ko‘rgazmalar xarajatini to‘liq qoplash; xorijda savdo uylari va alohida rastalar; savdo agentlari; top-brendlar bilan hamkorlik	PQ-146, PQ-126

Guruh	Mexanizmlar soni	Asosiy mexanizmlar	Asos bo‘lgan hujjat
Logistika va infratuzilma	5	Zamonaviy logistika markazlari; konteynerlar; aeroportlarda infratuzilma; banklar balansidagi issiqxona va omborlarni sotish	PQ-146, videoselektor topshiriqlari
Sifat va standartlar	5	Xalqaro fitosanitariya talablari; laboratoriyalarni moslashtirish; har bir meva-sabzavot uchun texnik standart; organik mahsulotlar	PQ-146, videoselektor topshiriqlari
Institutsional	5	Eksportni muvofiqlashtirish komissiyasi; “Savdoni rivojlantirish kompaniyasi” AJ; agrosanoatni rivojlantirish agentligi; loyihalar markazi	PQ-146, PQ-126, PF-151, PQ-227
Ilmiy-ta’lim va ixtisoslashuv	3	Ingichka tolali paxtachilik ilmiy-tadqiqot instituti; 54 tumanda namunaviy o‘quv-tajriba maydonlari; tumanlarni eksportbop ekinlarga ixtisoslashtirish	248-son qaror, PQ-115

Manba: me’yoriy-huquqiy hujjatlar asosida muallif tomonidan tizimlashtirilgan.

Tizimli muammolar. Mexanizmlar soni ko‘p bo‘lsa-da, ularni amalga oshirishda quyidagi muammolar aniqlandi:

- qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat eksporti bo‘yicha yagona tashkiliy tizim shakllanmagan;
- eksportchilarning tashqi bozorga chiqish xarajatlarini kamaytiruvchi institutsional asos yo‘q;
- rag‘batlantirish mexanizmlari samaradorligini baholash yo‘riqnomalari ishlab chiqilmagan;
- “yagona darcha” orqali eksportchilarga xizmat ko‘rsatish rivojlanmagan;
- xorijga eksportda elektron savdodan foydalanish mexanizmi yo‘q;

• mahsulot sifati va xavfsizligini jahon standartlariga moslashtiruvchi yagona strategiya mavjud emas;

- qo‘shni davlatlar bilan muvofiqlashtirilgan eksport siyosati olib borilmayapti;
- konsalting va marketing xizmatlari yetarli rivojlanmagan;
- hududlar kesimida eksport strategiyasi shakllanmagan;
- fan va innovatsiya yutuqlaridan foydalanish darajasi past;
- agrosahada o‘rta va yirik eksportchi kompaniyalar yetishmaydi.

Bu muammolarning umumiy ildizi shundaki, mexanizmlar turli hujjatlarda tarqoq holda belgilangan va ularni hudud darajasida bir-biriga bog‘lovchi tizim mavjud emas.

Besh bosqichli rag‘batlantirish modeli. Muallif tomonidan mexanizmlarni yagona zanjirga bog‘lovchi model taklif etildi:

4. **Eksportbop mahsulotlarni ilmiy asoslash** – nisbiy afzalliklar (termik resurslar, agroiklim, transport-geografik joylashuv, tranzit, turizm, mineral xom ashyo) asosida har bir tuman uchun mahsulot turlari aniqlanadi: subtropik mevalar, ertagi sabzavotlar, ingichka tolali paxta.

5. **Innovatsion texnologiyalar strategiyasi** – 2040-yilgacha qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat sanoati va xizmatlarda qo‘llaniladigan raqamli, biotexnologik, suv va energiya tejovchi texnologiyalar tanlanib, ularni joriy etish rejasi tuziladi.

6. **Investitsiya loyihalari** – xorijiy va mahalliy investorlar, davlat-xususiy sheriklik va grantlar hisobiga tumanlar kesimida loyihalar shakllantiriladi: Sherobodda olma, anor va anjir klasterlari, Sho‘rchida zaytun yetishtirish va yog‘ ishlab chiqarish, Oltinsoyda shakarqamish klasteri, Angor va Denovda meva-sabzavotni qayta ishlash innovatsion markazlari.

7. **Rag‘batlantirish vositalari** – me‘yoriy-huquqiy, tashkiliy-institutsional va iqtisodiy-moliyaviy vositalar ishga tushiriladi.

8. **Xavf-xatarlarni boshqarish** – iqlim o‘zgarishi, suv tanqisligi (jumladan Afg‘onistondagi Qo‘sh tepa kanali ta‘siri), bozor kon‘yunkturasi va valyuta kursi o‘zgarishi oldindan baholanib, sug‘urta va profilaktik choralar belgilanadi.

Innovatsion agrosanoat zonasi. Model to‘liq ishlashi uchun uni yagona huquqiy rejimga birlashtirish zarur. Shu maqsadda “Surxondaryo viloyatini maxsus innovatsion agrosanoat zonasiga aylantirish to‘g‘risida”gi Prezident Farmonini qabul qilish taklif etiladi. Zonani boshqarish uchun viloyat hokimi raisligida vazirliklarning hududiy boshqarmalari, tuman hokimlari, yirik investorlar, olimlar va xorijlik ekspertlardan iborat ishchi guruh tuziladi. Zona doirasida ingichka tolali paxta ilmiy-tadqiqot instituti, subtropik mahsulotlar bo‘yicha ilmiy-loyiha markazi, turizm bo‘yicha xalqaro ilmiy markaz va agrar oliy ta‘lim kampusi faoliyat ko‘rsatishi lozim.

Eksportni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi. Ilgari qabul qilingan dasturlarning bajarilmay qolishining asosiy sababi moliyaviy manba yo‘qligi bo‘lgani uchun zona uchun alohida jamg‘arma tuzish taklif etiladi (2-jadval).

2-jadval. Taklif etilayotgan jamg‘armaning moliyaviy manbalari

Manba	Hajmi, mln. dollar
Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi	200
Xalqaro grantlar	200
Yosh tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi	100
Fermer, dehqon xo‘jaliklari va tomorqa yer egalarini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi	100
Savdo-sanoat palatasi mablag‘lari	100
Jami (qat’iy manbalar)	700
Qo‘shimcha: viloyat va tuman mahalliy budjetlari rejadan ortiq daromadining 50 foizi, donorlar mablag‘lari	–

Jamg‘arma mablag‘lari eksportchi tadbirkorlarga 10 yil muddatga, 3 yillik imtiyozli davr bilan, Markaziy bank asosiy stavkasidan 3 foiz punktdan yuqori bo‘lmagan stavkada ajratiladi. Taqqoslash uchun, amaldagi PQ-146 bo‘yicha eksportbop mahsulotlarga kreditlar 3 yilgacha muddatga, 6 oylik imtiyozli davr bilan, asosiy stavka plus 4 foiz punktda beriladi. Tadbirkorlar bu mablag‘lar hisobiga “Agrosanoatda innovatsion texnologiyalar” markazi orqali zamonaviy uskunalar sotib olishlari mumkin.

Iqtisodiy-moliyaviy vositalar qatorida eksportchilarni soliqlardan to‘liq yoki qisman ozod qilish, xorijdagi shoxobchalarini soliqdan ozod qilish, eksport kreditlari va akkreditivlarni sug‘urtalash, xorijiy xaridorni kreditlash, eksportbop mahsulotlar uchun maxsus elektron savdo laboratoriyasini tashkil etish ham nazarda tutiladi.

Xulosa va takliflar

1. Surxondaryo viloyati eksportchilariga taalluqli 30 ta qo‘llab-quvvatlash mexanizmi mavjud, biroq ular turli hujjatlarda tarqoq holda belgilangan va hudud darajasida yagona tizimga birlashtirilmagan. Bu holat 11 ta tizimli muammoni keltirib chiqarmoqda.

2. Mexanizmlar samaradorligini oshirish uchun ularni besh bosqichli zanjirga – mahsulotni ilmiy asoslash, texnologiya strategiyasi, investitsiya loyihalari, rag‘batlantirish va xavf-xatarlarni boshqarishga – bog‘lash lozim.

3. Modelni amalga oshirishning huquqiy shakli sifatida viloyatni maxsus innovatsion agrosanoat zonasiga aylantirish, moliyaviy asos sifatida esa 700 mln. dollarlik eksportni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasini tashkil etish maqsadga muvofiq.

4. Jamg‘arma kreditlari amaldagi imtiyozli kreditlarga nisbatan muddat (10 yil va 3 yilgacha), imtiyozli davr (3 yil va 6 oy) va stavka (asosiy stavka +3 va +4 foiz punkt) bo‘yicha qulayroq bo‘lib, qayta ishlash va infratuzilma kabi uzoq qoplanadigan loyihalarni moliyalashtirish imkonini beradi.

Amaliy takliflar:

- “Surxondaryo viloyatini maxsus innovatsion agrosanoat zonasiga aylantirish to‘g‘risida”gi Prezident Farmoni va zona faoliyatini tartibga soluvchi Vazirlar Mahkamasi qarori loyihalarini ishlab chiqish;
- viloyat va tumanlar uchun 2030-yilgacha mo‘ljallangan hududiy eksport strategiyasini qabul qilish;
- eksportchilar uchun “yagona darcha” va elektron eksport savdo maydonchasini ishga tushirish;
- rag‘batlantirish mexanizmlari samaradorligini yillik baholash tartibini joriy etish, bunda har bir so‘m davlat ko‘magiga to‘g‘ri keladigan eksport hajmini asosiy ko‘rsatkich sifatida qo‘llash;
- Termiz–Mozori Sharif–Qobul–Peshovar temir yo‘li va Xitoy–Afg‘oniston yuk yo‘nalishi imkoniyatlaridan foydalanib, viloyatda yirik agrologistika markazlarini tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi ““O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/6600413>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-apreldagi qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qiluvchi tadbirkorlar bilan muloqotda belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ-146-son Qarori. <https://lex.uz/uz/docs/6863857>
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-martdagi “Tashqi savdo va hududiy sanoatni rivojlantirishda tadbirkorlar birlashmalarining rolini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-126-son Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 5-martdagi PQ-115-son Qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi PF-151-son Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 20-iyundagi “Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-227-son Qarori. <https://lex.uz/uz/docs/6977169>

7. O‘zbekiston Respublikasining “Oziq-ovqat xavfsizligi to‘g‘risida”gi Qonuni.
<https://lex.uz/uz/docs/7359113>

8. O‘zbekiston Respublikasining “Maxsus iqtisodiy zonalar to‘g‘risida”gi Qonuni.
<https://www.lex.uz/acts/4737511>

9. Ахмадуев А.Ш. Государственное регулирование развития экономики региона.
<https://cyberleninka.ru>

10. Тесалкина Ю.А. Повышение экономического потенциала регионов: подходы и инструменты // Научные высказывания. – 2024. – № 12 (59). – С. 64–67.

11. Rashidov M.K. Erkin iqtisodiy hududlarning mazmun-mohiyati va hududlar rivojlanishiga ta’siri. <https://cyberleninka.ru>

12. Rahmonov R.N. Mintaqalarni eksport salohiyati bo‘yicha baholash.

13. Назаров Ш.Х. Совершенствование методологических основ повышения конкурентоспособности регионов Узбекистана. Автореф. дисс. ... д.э.н. – Т., 2016. – 48 с.